III P59/60), sięgającą 7,10 m na południe od północnej krawędzi Rynku. Sytuacja taka powtórzyła się w większości wykopów zachodniego odcinka północnej strony Rynku. Również narosła na piasku i na relikcie konstrukcji drewnianej warstwa czarnej mierzwy przypomina sytuację zaobserwowaną wzdłuż całej północnej strony Rynku. Na mierzwę wysypano pokład piasku podnoszący teren o około 0,50 m (j.s. 1 w wykopie III, j.s. 6,13,18 w wykopie III P59/60). Nasyp ten zastano na całym omówionym wcześniej terenie, a jego zasięg określono na 16 m od linii zabudowy.

Od poziomu nasypu piaskowego wykonano wkop pod przedproże XIII-wiecznej kamienicy ceglanej, przebadanej wcześniej we frontowej części działki Rynek 60. Dno przedproża zagłębione było na 2,55 m od górnej krawędzi wkopu, tj. 1,60 m poniżej stropu calca. Poziom użytkowy przedproża wyznaczają prawdopodobnie j.s. 8 i 9, pozostałe po utwardzeniu powierzchni gruzem, a później klepiskiem glinianopiaszczystym. Wysokość zalegania posadzki z ubitego gruzu, lub być może z cegieł, określono na 116,70 m n.p.m., tj. około 0,70 m poniżej stropu calca. Wartość tę zmierzono przy murze kamienicy, gdzie osiadanie warstwy od czasu jej powstania do chwili obecnej należy uznać za minimalne. Z czasu rozbiórki przedproża pochodzi gruz oznaczony jako j.s. 10-11 i warstwy zasypiskowe (j.s. 12, 14, 15, 16 i 17). Po likwidacji przedproża teren wykorzystywano do celów komunikacyjnych, a świadectwem tego są następujące po sobie warstwy piasku i próchnicy, oznaczone w wykopie III jako j.s. 2-6, a w wykopie III P59/60 jako 14a, 19 i 20.

Analiza struktury odsłoniętych w wykopie III P59/60 fragmentów ścian kamienic Rynek 59 i 60 daje podstawy do sformułowania kilku wstępnych wniosków dotyczących założeń z XIII w. Pierwotną kamienicę nr 60 wzniesiono równocześnie z przedprożem, czego dowodzą stwierdzone strzępia, które uformowano w ścianie frontowej w celu powiązania z boczną, wschodnią ścianą przedproża. Układ stratygraficzny zarejestrowany w zachodniej krawędzi wykopu III P59/60 nie ujawnił poziomu użytkowego przedproża. Wnęka otwarta do wnętrza przedproża, w ścianie frontowej pierwotnej kamienicy Rynek 59, wskazuje, że powstało ono równocześnie z budynkiem. Poziom zalegania w nim podłogi wyznacza w dużym przybliżeniu stwierdzona granica między fundamentem a ścianą, wyróżniona m.in. na podstawie kształtu spoin.

Jolanta Bresch
Czesław Lasota
Jerzy Piekalski

2. ROZWÓJ ZABUDOWY MUROWANEJ W ŚREDNIOWIECZU

Ustalenie czasu rozmierzenia głównej części Wrocławia lokacyjnego z Rynkiem jest nadal przedmiotem dyskusji. W świetle analizy źródeł pisanych inicjatorami pierwszych działań lokacyjnych we Wrocławiu byli Henryk Brodaty w okresie 1211-1238 i Bolesław Łysy w 1242 r.[19] Większość badaczy poruszających ostatnio problem wytyczenia Rynku i związanych z nim kwartałów zabudowy uważa, że inicjatorem tej inwestycji był Henryk Brodaty[20].

Za wyjaśnioną natomiast można uważać sprawę pierwotnej wielkości działek budowlanych w kwartałach. Początkowe wymiary parcel ujawniła metrologiczna analiza planów zabudowy przyrynkowej, której wynik potwierdziły badania architektoniczne, przeprowadzone w kamienicach i oficynach[21]. Dzięki nim wiadomo również o zasadzie podziału kwartałów na działki. Kwartały o różnej długości i szerokości 240 stóp (stopa = 0,313 m) dzielono na dwa pasma, te zaś na kwadraty o wymiarach 120 × 120 stóp. Następnie kwadraty dzielono na dwie parcele, szerokie i długie odpowiednio na 60 i 120 stóp, tak aby największa ich liczba w poszczególnych kwartałach była zwrócona frontem ku atrakcyjniejszym elementom układu komunikacyjnego miasta[22]. Proces rozpadu pierwotnych działek, zwróconych frontem do Rynku, został zapoczątkowany niedługo po ich wytyczeniu, na co wskazuje lokalizacja domów murowanych z XIII w.,

[19] Młynarska-Kaletynowa 1986, s. 100 i n.
[20] Chorowska, Lasota 1995a, s. 352; Czerner 1976, s. 21; Kaźmierczyk 1966, s. 14-46; 1970, s. 30; Kozaczewski 1975, s. 249 i n.; Małachowicz 1976, s. 18; Rozpędowski 1995, s. 41-50.
[21] Pudełko 1964, s. 15-20.
[22] Chorowska 1994, s. 21-26; Chorowska, Lasota, Rozpędowski 1994, s. 288-290; Chorowska, Lasota 1995a; 1995b, s. 65-75.

odkrytych w jego pierzejach i zakończył się jeszcze w okresie średniowiecza[23]. Polegał on głównie na dzieleniu działek i w mniejszym stopniu na łączeniu ich części. Łączenie części parcel, znajdujących się z obu stron pierwotnej granicy, prowadziło do jej zaniku. Układ pierwotnych granic bocznych działek deformowano, przesuwając je w przybliżeniu o grubość muru, co wynikało z przepisu prawa budowlanego, dotyczącego wznoszenia ścian sąsiedzkich. Zakłócenia planu podziału kwartałów z okresu lokacji powodowała wreszcie zabudowa, nie zawsze stawiana według linii prostej granic działek[24]. Kluczowe znaczenie w poznaniu wielkości i układu działek budowlanych z okresu lokacji miały rozplanowanie i wyniki badań zabudowy interesującego nas kwartału, ograniczającego Rynek od północy (ryc. 68). Tam bowiem zachowały się wszystkie pierwotne granice działek, biegnące od Rynku do ul. Igielnej, a 3 z 5 odkrytych budynków z XIII w. były kalenicowe, o długości odpowiadającej w dużym przybliżeniu początkowej szerokości parcel, wynoszącej 60 stóp (18,78 m). Parcele lokacyjne od strony Rynku, oprócz dwóch, o frontach wypełnionych w XIII w. murowanymi domami kalenicowymi (nr 52, 60), rozpadły się w przybliżeniu na: połówki (nr 44-45, 46-47, 48-49), 2/3 i 1/3 (nr 42-43, 50-51, 56-57, 58-59) i jedna na ćwiartki (53-55, południowy odcinek ul. Więziennej).

Badania zabudowy północnej pierzei Rynku zapoczątkował T. Kozaczewski[25] w połowie lat 50. XX w., inwentaryzując relikty budynku z XIII w. w piwnicach kamienicy nr 52. W 1984 r. poznano rozwarstwienie chronologiczne murów piwnic kamienic nr 42-47, 50, 51, 59, domu handlowego nr 48 i stwierdzono, że kamienice nr 53-57 stanowią w całości rekonstrukcję zniszczonych w 1945 r.[26] W latach 1989[27] i 1997[28] były prowadzone badania w piwnicach kamienicy nr 60 i domu handlowego nr 49. O dyspozycji przestrzennej górnych kondygnacji kamienic z okresu średniowiecza informują nas wyniki badań, uzyskane w trakcie prowadzonego remontu domów handlowych Rynek 48[29] i 50[30]. Prace wykopaliskowe przeprowadzone przed fasadami kamienic i domów handlowych w 1995 r., podjęte w związku z wymianą instalacji podziemnych i przebudową nawierzchni Rynku, rzuciły światło na zagadnienie dostępu z placu do zagłębionych w ziemi pierwszych kondygnacji kamienic funkcjonujących do początku 2. połowy XIV w. Wyniki tych badań zostały w różnym stopniu wykorzystane przy rozpatrywaniu kwestii parcelacji kwartałów[31] i w kilku publikacjach poświęconych socjotopografii[32] średniowiecznej kamienicy mieszczańskiej we Wrocławiu[33] i kamienicom przyrynkowym[34].

Wyniki badań stu kilkudziesięciu kamienic na Starym Mieście, a przede wszystkim najpełniej rozpoznanego ich zespołu w kwartale zachodnim Rynku, dały podstawę do wydzielenia trzech faz rozwoju murowanego, średniowiecznego domu mieszczańskiego we Wrocławiu. Budynki wzniesione do około połowy XIV w. były kalenicowe i szczytowe, o planie od jednoprzestrzennych na każdej kondygnacji do wieloskrzydłowych. O niektórych wiadomo, że stanowiły założenia trójkondygnacyjne. Pierwsze kondygnacje, w różnym stopniu zagłębione w ziemi, nakryte na ogół stropami, pełniły funkcję magazynową. W ostatniej ćwierci XIII w. zaprzestano wznoszenia ceglanych ścian w wątku dwuwozówkowym i zaczęto stosować wiązanie jednowozówkowe. Kamienice drugiej generacji, zbudowane lub utworzone w wyniku przekształceń założeń istniejących w okresie od około połowy XIV do końca drugiej tercji XV w., składały się z trzech, nakrytych stromym dachem kondygnacji; mianowicie piwnic przeważnie zasklepionych oraz wysokiego parteru i piętra. Wysokość tych kondygnacji została zachowana podczas późniejszych przebudowywań kamienic. Strome dachy były znacznie wyższe od ceglanych elewacji pozbawionych detalu architektonicznego. Rozplanowanie kamienic drugiej generacji stanowiły głównie układy dwutraktowe i wieloskrzydłowe. W 3. tercji XV - 1. ćwierci XVI w. zdecydowaną większość założeń wieloskrzydłowych przebudowano na dwutraktowe, wielopasmowe. Powstały wtedy drugie piętra kamienic kosztem wysokości dachu, a na elewacjach i we wnętrzach powszechnie pojawił się kamienny detal architektoniczny[35].

[23] Chorowska, Lasota 1995a, s. 351 i n.
[24] Pudełko 1964, s. 9, 10; Chorowska 1994, s. 25; Chorowska, Lasota 1995a, s. 356.
[25] Kozaczewski 1995.
[26] Lasota, Chorowska, Kudła 1984.
[27] Karst, Lasota 1989.
[28] Lasota, Zalewski 1997.
[29] Burnita, Chorowska, Lasota 1993.
[30] Zob. rozdział VI.2 w niniejszym tomie.
[31] Chorowska, Lasota 1995; 1995a.
[32] Chorowska, Lasota 1995a; Goliński 1997, s. 15-19.
[33] Chorowska 1994.
[34] Chorowska 1999.
[35] Chorowska, Lasota, Rozpędowski 1994, s. 286-287, 290 i n.; Chorowska 1994, s. 5, 6, 27 i n.; 1999, s. 115-121.

Ryc. 68. Wrocław. Północna część Rynku około roku 1300. Legenda: a – mury z XIII w., b – przestrzeń dostępu do przedproży, c – linie rekonstrukcyjne przebiegu murów, d – ściana piwnicy drewnianej, e – mur z końca XIII - 1. połowy XIV w., f – linie rekonstrukcyjne granic działek z okresu parcelacji, g – aktualne granice działek, h – bruk, i – kram, j – zasięg wykopów. Rys. N. Lenkow

Abb. 68. Breslau. Nordteil des Rings um 1300. Zeichenerklärung: a – Mauern aus dem 13. Jh., b – Zugangsraum zu Beischlägen, c – rekonstruierte Linien vom Mauerverlauf, d – Wand eines hölzernen Kellers, e – Mauer aus dem Ende des 13. - der 1. Hälfte des 14. Jh., f – rekonstruierte Linien von Grundstücksgrenzen aus der Zeit der Parzellierung, g – heutige Grundstücksgrenzen, h – Pflaster, i – Kram, j – Grabungsbereich. Gez. von N. Lenkow

W objętych badaniami częściach frontowych trzynastu parcel północnej pierzei Rynku odkryto pozostałości siedmiu kamienic, wzniesionych w XIII - początku 2. połowy XIV w., w tym sześciu o ścianach wylicowanych cegłami w wątku dwuwozówkowym, z których dwie (nr 48 i 49) powstały w wyniku podziału budynku kalenicowego. Układ kalenicowy miały też domy zbudowane na działkach nr 52 i 60 (ryc. 68). O pierwotnym założeniu kamienicy nr 52 wiadomo, że jej pierwsza kondygnacja była do połowy wysokości zagłębiona w ziemi i nakryta stropem, którego belki i założony na osi wnętrza podciąg opierały się na kamiennych wspornikach. Wnętrze to miało po jednej małej wnęce w ścianach szczytowych i otwór drzwiowy w ścianie od strony podwórza. Jeszcze w XIII w. podzielono go na dwa różnej wielkości pomieszczenia. Do nakrytej stropem i wysokiej nieco ponad 3,1 m pierwszej kondygnacji pierwotnej kamienicy na działce nr 60 prowadziły dwa wejścia z Rynku i co najmniej jedno z podwórza. W ścianie frontowej znajdowały się jeszcze dwie małe wnęki i okno. Jak wykazały badania kamienicy, węższa część wschodnia i szersza zachodnia stanowiły etapy realizacji jednej inwestycji. Dostawiony do niej od wschodu niewielki budynek na parceli nr 59 miał dwa wejścia do pierwszej kondygnacji, z których jedno prowadziło z Rynku, a drugie z podwórza. Najstarszą budowlę w przyfrontowej części działki nr 43 stanowiło założenie szczytowe, z pierwszą kondygnacją nakrytą polami bezżebrowego sklepienia krzyżowego. Kalenicowy budynek wzniesiony na działce lokacyjnej nr 48/49, o ścianach wysokich na 7,3 m, miał trzy kondygnacje. Ściany zostały oparte na ławach fundamentowych z eratyków, na poziomie 116,40 m n.p.m. O wysokości poszczególnych kondygnacji informują odsadzki stwierdzone w reliktach jego ścian szczytowych. Odsadzki te znajdowały się na poziomach, zaczynając od momentu oparcia ścian na ławach: 119,20, 121,20, 123,70 m n.p.m. Z Rynku do pierwszej kondygnacji prowadziły zapewne trzy wejścia, zaś z podwórza dwa, na co wskazuje rozmieszczenie rozpoznanych otworów w zasięgu zachodnich odcinków ścian bocznych. Jeszcze w XIII w. nastąpił podział działki lokacyjnej na dwie nieruchomości i na jej części wschodniej (nr 48) powstał budynek dwuskrzydłowy. Adaptując część wschodnią założenia kalenicowego na skrzydło frontowe, zmieniono zastany układ wysokościowy. Strop pierwszej kondygnacji w skrzydle frontowym został założony na wysokości 118,60 m n.p.m., o 0,60 m niżej od znajdującego się w starszej budowli. Trzecia kondygnacja kończyła się na poziomie 124,90 m n.p.m., co wskazuje, że nadbudowano istniejące ściany o 1,2 m, osiągając wysokość 8,5 m. Pomieszczenie pierwszej kondygnacji skrzydła tylnego, z wnęką i oknem w ścianie wschodniej, miało strop na tym samym poziomie co wnętrze od frontu, w którego ścianie zachodniej mieściła się wnęka. Część założenia kalenicowego na działce nr 49 również została podwyższona w XIII w. Jak się sądzi na podstawie dokonanych odkryć, ściany tego budynku zostały zwieńczone krenelażem. Ich wysokość od fundamentu do tarcz krenelażu wynosiła 10,6 m. Do jego pierwszej kondygnacji prowadziły dawne wejścia, dwa z Rynku i jedno z podwórza. Najmłodszy ze stwierdzonych budynków pierwszej fazy zabudowy murowanej północnej pierzei Rynku, wzniesiony z cegieł w wątku jednowozówkowym, nie wcześniej niż w ostatniej ćwierci XIII w., znajdował się na działce nr 51. Jego pozostałością jest odcinek frontowy ściany granicznej między piwnicami kamienic nr 50 i 51, zbudowanymi wkrótce po połowie XIV w. W tym najstarszym murze piwnic widać od strony kamienicy nr 51 zamurowany otwór o szerokości 1,75 m, zapewne drzwiowy.

O rozwiązaniach dostępu z Rynku do zagłębionych poniżej jego poziomu pierwszych kondygnacji budynków informują wyniki badań wykopaliskowych, przeprowadzonych przed fasadami kamienic. Jedno z rozwiązań stanowiły murowane przedproża o pełnych ścianach bocznych i frontowych, utworzonych z arkad (ryc. 68). Na działkach nr 59 i 60 przedproża zbudowano równocześnie z domami, czego dowiodły badania w wykopie (III P59/60, j.s. B), założonym przy styku fasad kamienic o powyższej numeracji. Ze strzępiami wysuniętymi ze ściany frontowej budynku kalenicowego była zazębiona wschodnia ściana boczna jego przedproża. O jednoczesnej realizacji budynku z przedprożem na parceli nr 59 świadczy wnęka uformowana w płaszczyźnie lica zewnętrznego jego ściany frontowej (ryc. 67). Poznane ściany boczne przedproży na działkach nr 43, 49, 52 zostały dostawione do budynków. Z przedproża domu na parceli nr 52, oprócz fragmentu wschodniej ściany bocznej o grubości 0,59 m (wykop III P51/52), odkryto jeden z filarów arkadowej ściany frontowej, z zachowanymi wezgłowiami łęków (wykop III 52b, j.s. B). Filar ten, postawiony w odległości 3,82 m od budynku, miał przekrój 0,95 × 1,24 m u podstawy. Odsadzki wymodelowane w płaszczyźnie frontalnej zmniejszały jego grubość do 0,57 m. Wezgłowia

sklepień arkad opierały się powyżej odsadzek (ryc. 49-51). Biorąc to pod uwagę, można powiedzieć, że szerokość przedproża górą, w obrysie zewnętrznym, wynosiła 4,39 m. Nieznacznie węższe były przedproża przed domami na parcelach nr 43 i 49, których szerokość określają poznane zachodnie ściany boczne, o długości odpowiednio 4,2 i 4,34 m (ryc. 12, 35). Ściany te, o grubości 0,50-0,60 i 0,50 m, wylicowano cegłami w nieregularnym wątku dwuwozówkowym. W pierwszym z tych przedproży sklepienia arkad ściany frontowej opierały się bezpośrednio na ścianach bocznych lub wysuniętych z nich wspornikach, w drugim natomiast na filarach przyściennych (wykop III P43/44, j.s. A; III P49/50, j.s. 3a). Wnętrza przedproży budynków nr 52 i 59 były pomalowane na czerwono, a w przypadku drugiego z nich spoiny zostały wyróżnione kolorem białym (wykop III P52b, j.s. A, B; III P59/60, j.s. A).

Przedproża przed domami wzniesionymi w XIII w. miały także w pozostałych pierzejach Rynku pełne ściany boczne i frontowe złożone z arkad. Poznane zostały głównie ich ściany boczne, w większości proste, bez filara. W przypadku odsłoniętych na całej długości stwierdzono, że zostały dostawione do budynków (Rynek 3-8, 29). Sklepienia arkad ściany frontowej przedproża domu, znajdującego się w pierzei południowej Rynku, na działce nr 24, opierały się na kolumnach. Ze ścian frontowych przedproży w pierzei zachodniej odkryto stopy fundamentowe podpór środkowych (Rynek 3, 7, 8) i fragment zwalonego sklepienia arkady (Rynek 9/10/11). Najwęższe i najszersze z przedproży zarejestrowano przed kamienicami pierzei wschodniej. Dostawione do domu na działce nr 29 miało w obrysie zewnętrznym 3,54 m szerokości, a przed budynkiem na parceli nr 40 sięgało w głąb placu na odległość 4,51 m[36].

Pierwsze kondygnacje domów wzniesionych w północnej pierzei Rynku do początku 2. połowy XIV w. i ich przedproża były zagłębione, od strony placu, w różnym stopniu. Zarejestrowany w wykopie (IIIP 59/60, j.s. A) poziom budowy przedproża, zrealizowanego równocześnie z budynkiem na działce nr 60, stwierdzono na około 118,25 m n.p.m. Wysokość pierwszej kondygnacji budynku, od zachowanego progu jednego z wejść, znajdującego się na poziomie 116,20 m n.p.m. do stropu, wynosiła 3,1 m. W świetle tych danych około 2/3 pierwszej kondygnacji mieściło się poniżej poziomu Rynku. Fundamenty budynku na parceli nr 59, dostawionego do sąsiedniego od strony zachodniej, posadowiono na wysokości 115,02 m n.p.m. Pierwszą kondygnację trzynastowiecznego założenia na działce nr 52 zagłębiono do połowy wysokości. Jak wspomniano, poziom oparcia ścian na ławach fundamentowych budynku kalenicowego na działce lokacyjnej nr 48/49 mieścił się na wysokości 116,40 m n.p.m., a strop jego pierwszej kondygnacji znajdował się o 2,8 m wyżej. Po podziale tego założenia na dwa odrębne domy, we wschodnim, na parceli nr 48, strop założono o 60 m niżej niż w poprzednim. Analizując profile wykopów III P47/48, III P49/50, można dojść do wniosku, że obydwa domy miały odrębne przedproża. Poziom pierwotnego humusu i przedproża, założonego przed budynkiem wschodnim (nr 48), wyznaczają niwelety odpowiednio 117,80 i 118,35 m n.p.m. (wykop III P47/48, profil wschodni, j.s. 0, 1; profil zachodni, j.s. 5a). Biorąc pod uwagę przedstawione obserwacje, można wskazać, że wysoka na 2,8 m pierwsza kondygnacja kalenicowego budynku była zagłębiona na 1,95 m, w tym 1,4 m w warstwy kulturowe, odłożone nad pierwotnym humusem, zanim przystąpiono do budowy przedproży. Pierwsza kondygnacja budynku na działce nr 48, wysoka na 2,2 m, pełniła funkcję piwnicy.

W wykopach założonych przy wschodniej pierzei Rynku zostały ujawnione konstrukcje dwóch rozwiązań komunikacji między placem rynkowym a wnętrzami przedproży. Początkowo wzdłuż arkad przedproża budynku na działce nr 40 rozciągał się rów szeroki na 1,3 m, o głębokości 1,3 m, ścianach pionowych, oszalowanych drewnem i płaskim dnie z drewnianą nawierzchnią na poziomie 117,40-117,50 m n.p.m. W rowie musiały mieścić się schody lub pochylnia, prowadzące na znajdującą się na wyższym poziomie płaszczyznę placu. Ściana czołowa rowu biegła w odległości 5,81 m od linii zabudowy pierzei. Po jakimś czasie rów częściowo zasypano i ułożono z eratyków stopnie schodów na całej długości przedproża. Rów o pionowych ścianach oszalowanych drewnem, z dnem na poziomie stropu calca, tj. 116,70 m n.p.m., poprzedzał również przedproże budynku na parceli nr 29. Jego szerokość wynosiła 2,9, głębokość 1,5-1,6 m, a ściana czołowa była oddalona od linii zabudowy pierzei o 5,79 m. Obydwa rowy były płytsze od

[36] Chorowska, Lasota 1997, s. 287, 288, ryc. 4B; Bresch, Buśko, Lasota 2001, s. 23-26, ryc. 7, 9; s. 36, ryc. 18, 19; s. 40, 41, ryc. 23; s. 43, ryc. 24-26; s. 49-51, ryc. 29; s. 55, 56, ryc. 34; s. 59, 58, ryc. 36, 37; s. 64, ryc. 40-42; s. 87, ryc. 14-18; s. 98, ryc. 28, 29, 33.

przedproży o wartość odpowiadającą wysokości 2-3 stopni schodów[37].

Zastosowanie obu rozwiązań dostępu z placu rynkowego do wnętrz przedproży domów z XIII w., poznanych w północnej pierzei Rynku, unaoczniają kształty przeciętych wykopami zagłębień, powstałych po zlikwidowaniu obiektów. O rowie, szerokości 2,56 m, wzdłuż przedproża budynku na działce nr 49, świadczy odkryte na przedłużeniu jego zachodniej ściany bocznej zagłębienie o płaskim dnie na wysokości 117,00 m n.p.m. i pionowej ściance oddalonej od zabudowy pierzei o 6,9 m (wykop IIIP 49/50, j.s. 3 – ryc. 33). Zarejestrowane na przekrojach wykopów ściany zagłębień po zlikwidowanych przedprożach budynków na działkach nr 48, 52, 60 (III P47/48, profil zachodni, j.s. 5a – ryc. 31; III P52b, j.s. 4 – ryc. 47; III P59/60, profil zachodni, j.s. A – ryc. 66) opadają stopniami w stronę pierzei, z poziomów w granicach 118,00-118,38 m n.p.m., a ich górne krawędzie występują w odległości 6 i 7,2 m od linii pierzei. Biorąc pod uwagę te poziomy, można wskazać, że głębokość rowu przed przedprożem budynku na parceli nr 49 nie przekraczała 1,5 m.

Obecność przedproży stwierdzono także w wykopach zlokalizowanych przed działkami nr 53-58, których średniowieczna zabudowa frontów pozostaje nieznana. W płytkim wykopie, założonym na wysokości wschodniego skraju dawnego domu handlowego na parceli nr 58, wystąpiła część stropowa zagłębienia, bez zachowanej górnej krawędzi. Całość założenia przedproża wkraczała na Rynek na odległość niewiele ponad 5,3 m (wykop III P58, j.s. 1). Dwoma wykopami zostały przecięte zagłębienia ograniczone od strony Rynku drewnianymi, założonymi pionowo, szalunkami. Fragment jednego z szalunków odkryto w odległości 5 m od fasad zrekonstruowanych kamienic nr 56 i 57, na przedłużeniu muru granicznego (wykop III P56/57, j.s. 9 – ryc. 62). Lokalizacja w poziomie i pionie tego szalunku wskazuje, że wykopem przecięto zapewne zasypane przedproże poprzedzone rowem, na przestrzeni między filarami arkad ściany frontowej. Drugi z odsłoniętych szalunków, w odległości 4,2-4,4 m od frontu zrekonstruowanej kamienicy nr 53, zabezpieczał południową ścianę wkopu, wykonanego z poziomu 118,68 m n.p.m. Szalunek ten został zbadany do głębokości 2,5 m, licząc od górnej krawędzi wkopu (wykop III P53, j.s. 9a – ryc. 53). Głębokość obiektu, większa o ponad 1 m od rowów przed przedprożami domów na działkach Rynek 29, 40, 49, oraz jego odległość od linii pierzei, pozwalają przypuszczać, że była to piwnica wysunięta przed budynek lub znajdująca się pod budynkiem, który wykraczał przed pierzeję.

Murowane przedproża na działkach nr 43, 48/49, 52 musiały być poprzedzone urządzeniami o konstrukcji drewnianej, umożliwiającymi dojście z placu rynkowego do zagłębionych pierwszych kondygnacji budynków. Trzy otwory drzwiowe w ścianie frontowej budynku kalenicowego na parceli nr 48/49 pozwalają domyślać się, że obiekt rozciągał się przed nią na całej długości. O nakryciu tego obiektu stropem może świadczyć warstwa cegieł wysunięta z lica ściany na wysokości 119,46 m n.p.m., stwierdzona na jej wschodnim skraju, gdzie zachowała się najwyżej (wykop III P47/48, j.s. A). Przypomnimy tutaj, że strop pierwszej kondygnacji budynku mieścił się na poziomie 119,20 m n.p.m. Reliktem stropu, nakrywającego obiekt znajdujący się przed budynkiem na parceli nr 52, może być gniazdo po zdemontowanej belce, opartej na wysokości 118,63 m n.p.m., odkryte na wschodnim skraju jego ściany frontowej (wykop III P 51/52). Inne, od murowanego przedproża, rozwiązanie komunikacji między Rynkiem a pierwszą kondygnacją zostało zastosowane w przypadku budynku na działce nr 51, najmłodszego spośród założeń pierwszej fazy zabudowy murowanej pierzei północnej. W wykopie eksplorowanym na przedłużeniu osi działki odkryto zagłębienie o górnej krawędzi na poziomie 118,42 m, w odległości 7,7 m od fasady kamienicy, ze ścianą opadającą łagodnie w kierunku dna na wysokości 116,16 m n.p.m. O istnieniu tam konstrukcji drewnianej świadczy odłożona na dnie warstwa spalenizny (wykop III P51, j.s. 5 – ryc. 41). Z rysunku przekroju zagłębienia wynika, że jego ściana przechodzi w dno w odległości około 3,5 m od linii pierzei. Linia łagodnie opadającej na długości 3,7 m ściany zagłębienia wskazuje na pochylnię. W drugim wykopie, zlokalizowanym na przedłużeniu ściany granicznej kamienic nr 50 i 51, stwierdzono zagłębienie o górnej krawędzi na wysokości 117,70 m n.p.m., w odległości 4,6 m od zabudowy pierzei (wykop III P50/51, j.s. 3 – ryc. 40). Jego lokalizacja w pionie i poziomie nie koresponduje z obiektem, który można uważać za pochylnię.

W 1363 r. Rada Miejska wydała dekret nakazujący (...) *wszystkie domy drewniane po pożarze znajdujące się w Rynku odbudować jako ceglane lub*

[37] Bresch, Buśko, Lasota 2001a, s. 84-89, ryc. 12, 13, 19; s. 98, 104, ryc. 31, 32.

kamienne bez jakiegokolwiek sprzeciwu[38]. Można sądzić, że nacisk administracyjny władz miasta przyczynił się do ostatecznej likwidacji zabudowy drewnianej w pierzejach Rynku. Na miejscu spalonych budynków drewnianych i murowanych powstały kamienice drugiej generacji, bez przedproży, o innym układzie wysokościowym i komunikacji w porównaniu z wzniesionymi wcześniej. O likwidacji przedproży po pożarze świadczy przepalenie ich ścian oraz spalenizna występująca w wypełniających je warstwach. Świadectwem zakrojonej na szeroką skalę akcji budowlanej w północnej pierzei Rynku może być udokumentowany fakt równoczesnej budowy trzech nowych kamienic na działkach nr 45-47.

Kamienice drugiej generacji w zasięgu zbadanych odcinków północnej pierzei Rynku miały plan dwutraktowy i skrzydłowy (ryc. 69). Poznane rozplanowanie i rozwiązania konstrukcyjne piwnic budynków dwutraktowych zbudowanych niedługo po połowie XIV w., na działkach o szerokości odpowiadającej około 1/2 i 2/3 kurii lokacyjnej, pozwalają domyślać się, iż układ przestrzenny ich parterów tworzyła sień w trakcie przednim oraz przechód i izba w tylnym. Trójdzielny plan piwnic budynku na parceli nr 45 został zapewne powtórzony na parterze. Sklepienia kolebkowe piwnic w traktach frontowych kamienic nr 44 i 46 zostały oparte na linii podziału, na niskich ściankach o grubości 0,40 m, co może świadczyć, że nie miały one kontynuacji na parterach. W kamienicach nr 47 i 51 pod każdym z traktów założono po jednej piwnicy. O istnieniu trójdzielnego parteru w pierwszej świadczy łęk konstrukcyjny, stwierdzony nad kolebą piwnicy tylnej, a w drugiej gruby gurt rozdzielający dwa pola sklepień krzyżowych, żebrowych. Trakt tylny budynku nr 51 powstał w jakiś czas później po wzniesieniu frontowego. Nie jest wykluczone, że założenia znajdujące się na działkach nr 59 i 50, o szerokości około 1/3 kurii lokacyjnej, zawierające po jednej piwnicy w każdym z traktów, miały również wyodrębniony przechód w trakcie tylnym, oddzielony od izby przepierzeniem opartym na sklepieniu. Pierwsze z nich uzyskano, powiększając dom z XIII w. o trakt tylny, drugie natomiast było nową inwestycją. Spośród budynków skrzydłowych nową inwestycję stanowił dom wzniesiony na działce nr 42, którego skrzydła, frontowe od strony Rynku i boczne przy ul. Kuźniczej, zostały zrealizowane równocześnie. Pozostałe trzy znane nam kamienice skrzydłowe pojawiły się w wyniku zmiany układu wysokościowego i rozbudowy domów trzynastowiecznych. Dwuskrzydłowy budynek na parceli nr 48 tylko podwyższono i rozmieszczono w nim kondygnacje na innych poziomach. Na działce nr 60 powstała kamienica trójskrzydłowa. Być może przed wykształceniem się układu trójskrzydłowego istniał dwuskrzydłowy, a tylne skrzydło wschodnie dostawione zostało do frontowego później, niż znajdujące się przy ul. Odrzańskiej. Skrzydło frontowe utworzono na zrębach budynku kalenicowego z XIII w., dzieląc go na dwie części. Jak można sądzić, na parterze części zachodniej skrzydła frontowego, mającej kontakt z przestrzenią podwórza między skrzydłami, znajdowała się sień. Jest wysoce prawdopodobne, że założenie skrzydłowe stanowiło jeden z etapów kształtowania dwutraktowej kamienicy na parceli nr 52, drugiej, obok nr 60, w północnej pierzei Rynku o szerokości zbliżonej do wymiaru działki lokacyjnej. W świetle przeprowadzonych badań kamienica dwutraktowa na działce nr 50 była jednopiętrowa, o trakcie frontowym wysokim na 6,85 m i tylnym wyższym o 1,15 m. Jej piętro nakrywał strop. Parter kamienicy na parceli nr 48 miał około 3,5 m wysokości. Zdecydowaną większość pomieszczeń piwnicznych kamienic, wzniesionych niedługo po połowie XIV w., nakryto kolebami. Odosobnione rozwiązania nakryć tych wnętrz reprezentują strop – Rynek 51, trakt frontowy; pola sklepień krzyżowych, żebrowych – Rynek 51, trakt tylny; pola sklepień krzyżowych, bezżebrowych oparte na centralnym filarze – Rynek 47 i 49, trakty frontowe. Do piwnic wchodziło się z parterów kamienic.

Dwie z trzech kamienic o planie skrzydłowym przekształcono w 3. tercji XV - 1. ćwierci XVI w. w założenie dwutraktowe. Po zabudowaniu przestrzeni ograniczonej skrzydłami kamienicy nr 60 powstał na jej parterze przechód. Drugi, pełny, dwupasmowy trakt tylny kamienicy nr 48 uzyskano, powiększając skrzydło boczne w stronę zachodnią i wznosząc od nowa ścianę działową. W piwnicy traktu frontowego zostało założone sklepienie, oparte na dwóch filarach postawionych na osi pomieszczenia. W tym czasie, w piwnicy traktu frontowego kamienicy nr 49, zbudowano na linii filara dźwigającego sklepienie gruby mur. Być może wzniesiono go w celu podparcia sklepienia pod ścianą działową na parterze. Przeprowadzona przebudowa piwnic kamienicy nr 46 polegała na utworzeniu w trakcie tylnym dwóch kondygnacji i dwóch bliźniaczych biegów schodów wzdłuż jego ścian wschodniej i zachodniej. Rejestr karowy

[38] Korn 1870, nr 238.

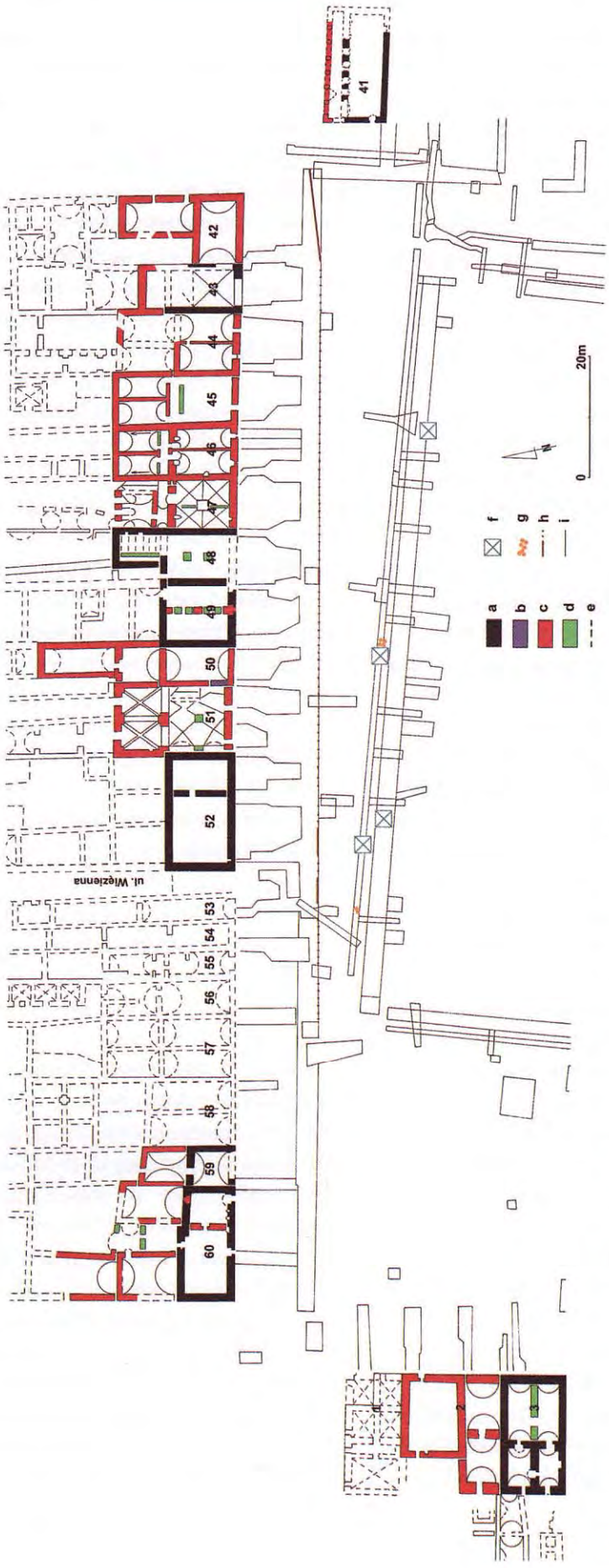

Ryc. 69. Wrocław. Północna część Rynku w XV w. Legenda: a – mury z XIII w., b – mur z końca XIII - 1. połowy XIV w., c – mur z 2. połowy XIV - końca 2. tercji XV w., d – mury z 3. tercji XV - 1. ćwierci XVI w., e – linie rekonstrukcyjne przebiegu murów na poziomie piwnic i fundamentów, f – kram, g – bruk, h – wodociąg, i – zasięg wykopów. Rys. N. Lenkow

Abb. 69. Breslau. Nordteil des Rings im 15. Jh. Zeichenerklärung: a – Mauern aus dem 13. Jh., b – Mauer aus dem Ende des 13. - der 1. Hälfte des 14. Jh., c – Mauer aus der 2. Hälfte des 14. - dem Ende des 2. Drittels des 15. Jh., d – Mauern aus dem 3. Drittel des 15. - dem 1. Viertel des 16. Jh., e – rekonstruierte Linien vom Mauerverlauf im Horizont von Kellern und Fundamenten, f – Kram, g – Pflaster, h – Wasserleitung, i – Grabungsbereich. Gez. von N. Lenkow

z 1564 r. wymienia 20 nieruchomości po stronie północnej Rynku, o jedną więcej niż obecnie[39]. Odniesienie przytoczonych w tym spisie wymiarów szerokości działek do planu obecnej parcelacji wskazuje, że w tym czasie działka nr 46 była podzielona na dwie nieruchomości. Dawna jej jedność została przywrócona najpóźniej w okresie baroku[40].

W 2. połowie XV w. we wrocławskich kamienicach upowszechniło się stosowanie zdobionych, kamiennych opraw otworów. Wiadomości o tego rodzaju kamieniarce, ze schyłku średniowiecza, w kamienicach północnej pierzei Rynku są nader skromne. Nie istnieją wspomniane w literaturze: oprawy okien w elewacji tylnej – Rynek 44, płaskorzeźba z godłem, przedstawiająca głowę św. Jana na misie i dwóch klęczących aniołów, obramowana łękiem o formie oślego grzbietu – Rynek 48, portal z datą „1500" – Rynek 58[41]. Na parterze kamienicy Rynek 60 zachowały się trzy portale wewnętrzne, a w jednym z nich, ostrołucznym, były jeszcze do niedawna dekoracyjne drzwi plakietowe, okute kratą rombową, z przedstawieniami na plakietach sceny Zwiastowania, Orła Śląskiego i Lwa Czeskiego. Jak się sądzi, wykonał je warsztat działający we Wrocławiu od około 1498 r. do lat trzydziestych XVI w.[42]

Czesław Lasota

[39] A.M. Wr., K. 85, k. 24 r.
[40] Golachowski 1956, s. 74, ryc. 4; Goliński 1997, s. 11.
[41] Czerner, 1976, s. 61, 140, 141.
[42] Czerner 1976, s. 142; Legendziewicz, Małachowicz 2001, s. 98 i n.